

Elemente de filosofie politică
în gândirea creștină a Evului Mediu apusean

Gabriela-Lucia ȘICLOVAN (12 decembrie 1960, în Iași – 23 noiembrie 2012, Iași), profesor de istorie, istoria culturii, istoria artei, istoria religiilor și istoria Franței. După studii liceale la Liceul de Informatică „Gr. Moisil” din Iași, promoția 1979, a absolvit Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1983). Profesor de istorie la Școala Generală nr. VII din Vișeu de Sus, Maramureș (1983-1986), Liceul Teoretic „Garabet Ibrăileanu” din Iași (1986-1987) și Colegiul Național „Mihai Eminescu” din Iași (1987 – 2012).

Autoare a unor lucrări cu caracter științific (*Introducere în istoria religiilor*, AS'S, 2008; în colaborare cu Ana-Irina Iorga) și pedagogic (*Ghid pentru bacalaureatul bilingv francofon*, Polirom, Iași-București, 2009, coordonator Sorina Dănăilă; în colaborare cu Cristian Belei, Corina Gheorghită, Gabriela Săndulescu, Lidia Stoichițoiu și Mihaela Tudose).

Traduceri: Catherine Durandin, *Statele Unite, mare putere europeană*, Cartier, 2007; Gérard Mordillat, Jérôme Prieur, *Iisus contra Iisus*, Cartier, 2007; Sylvain Kahn, *Geopolitica Uniunii Europene*, Cartier, 2008; Didier Chaudet, Florent Parmentier, Benoît Pélopidas, *Imperiul în oglindă*, Cartier, 2008; Catherine Durandin, *CIA – cinci ani de furie*, Cartier, 2008; Viviane Koenig, *Cele mai frumoase mituri ale Asiei*, Cartier, 2009; Daniel Royo, *Dicționarul cavalerilor*, Cartier, 2009; Joachim Boufflet, *O istorie a miracolelor*, Cartier, 2009; Pierre Verluise, *După douăzeci de ani de la căderea Zidului*, Cartier, 2009; Jacques Le Goff, *Eroi și mituri ale Evului Mediu*, Cartier, 2010.

Gabriela-Lucia ȘICLOVAN

**Elemente DE filosofie
politică în gândirea creștină
a Evului Mediu apusean**

*Încercare de reinterpretare
a gândirii medievale din perspectiva raportului
dintre filosofia politică și filosofia religiei*

Ediție îngrijită de Ana-Irina IORGA și Alexandru ȘICLOVAN

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 24 05 87, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Cartier & Roman LLC, Fort Lauderdale, SUA. E-mail: usa@cartier.md

Suport juridic: Casa de Avocatură *EuroLegal*

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBookstore și pe www.cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Pâslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Em. Galaicu-Păun

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Tatiana Cunup

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Editat cu sprijinul asociației „Oltea Doamna”, Iași, și a doamnei Dorina Ciubotariu.

Gabriela-Lucia ȘICLOVAN

ELEMENTE DE FILOSOFIE POLITICĂ ÎN GÂNDIREA CREȘTINĂ A EVULUI MEDIU APUSEAN

Ediția I, noiembrie 2013

© 2013, Editura Cartier pentru prezenta ediție.

Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Elemente de filosofie politică în gândirea creștină a Evului Mediu apusean / Gabriela-Lucia Șiclovan.

– Chișinău: Cartier, 2013 (Tipogr. „Bons Offices”). – 146 p. – (Colecția „Cartier istoric”). 500 ex.

ISBN 978-9975-79-858-7.

2-1+27(091)

Ș 53

Cuprins

Prefață de Ana-Irina Iorga	7
Introducere	13
Politică și Religie	16
Filosofia politică și filosofia religiei	27
<i>Note și comentarii</i>	30
Considerații politice în scrierile apostolice	37
<i>Note și comentarii</i>	44
Apologetii despre imperiu și cetatea eternă	47
1. Tertullian	48
2. Origene	51
<i>Note și comentarii</i>	55
Filosofie și politică în modelul augustinian	61
<i>Note și comentarii</i>	66
„Noua” teologie a istoriei, între speculație și previziune politică la Gioacchino da Fiore	70
<i>Note și comentarii</i>	76
Rigoarea simplității sau modelul sărăciei la Sf. Francisc	87
<i>Note și comentarii</i>	95

Paradigma franciscană la limitele speculației și ale trăirii: filosofia religiei la Sf. Bonaventura	99
<i>Note și comentarii</i>	106
Modelul integral al filosofiei creștine: Toma D'Aquino	114
<i>Note și comentarii</i>	120
Filosofia religiei post-tomistă între voluntarism și cultul autorității.	
Duns Scot și Wiliam Occam	122
1. Voluntarismul lui Duns Scot	122
2. William Occam și eșecul metafizicii	126
<i>Note și comentarii</i>	130
Experiență mistică, ființare și putere la Meister Eckhart	133
<i>Note și comentarii</i>	139
Deschideri conceptuale	142
Bibliografie	144

Prefață

Seduția Occidentului

*A fost puterea, a fost visul și necesitatea,
pânțele, și inima, și armura.*

Élie FAURE

În această carte este vorba despre putere, așa cum a fost ea percepută, pătimită, gândită, visată și exersată de toți cei care, în Occidentul european medieval, își creau o identitate fără egal în lume. Împletitura atât de originală dintre religie, artă și viață social-politică a produs cultura și civilizația apuseană, realități ce au exercitat și exercită încă o atracție extrem de puternică. Magnetismul occidental acționează asupra întregii lumi cu forța și, în egală măsură, cu perfidia cu care lumina atrage, în toiul nopții, fluturii – omorându-i.

Societatea apuseană actuală este, în bună parte, rezultatul experiențelor spiritual-intelectuale medievale și al alunecării lor într-o surprinzătoare țesătură politică. Analiza lor, așa cum apare în studiul de față, explicitează cauzele care le-au făcut posibile, înfățișările lor concret-istorice, efectele pe care le-au generat pe termen lung și foarte lung, răspunzând, implicit, la întrebarea: cum seduce Occidentul?

Idea unei legături de cauzalitate între teologie și politică nu este străină nici unui european, dar nouă, românilor, ne

este nespecifică și incomodă. În Occident însă, ea a fost de la bun început operațională, ajungând chiar constitutivă existenței sociale, cel puțin până la Revoluția Franceză. Gabriela Șiclovan s-a aplecat, cu minuțiozitatea unui bijutier, asupra acestui fapt, relevând fire pur teologice și mistice întrepătrunse, printr-un elevat proces de corupere, în toată construcția politică a secolelor III – XIV.

Puterea este elementul de coeziune al societății – aceasta este premisa categorică a argumentației din paginile care urmează. Putere este și puterea politică și puterea lui Dumnezeu. Operarea cu raportul gen-specie dintre termenii implicați a condus la decriptarea unui alt raport, cel dintre model – puterea lui Dumnezeu – și copie – puterea politică. Ni se pare că din acest raport a rezultat o *ipoteză de lucru* care subzistă fără a fi explicitată: comportamentul social-politic specific comunităților europene apusene medievale se explică prin punerea puterii politice sub semnul imunității date de puterea lui Dumnezeu care o patronează.

Pasul următor a fost de a o verifica. Folosind instrumente proprii filosofiei religiei, autoarea a recurs la analiza diverselor viziuni, concepții, învățături și sisteme teologico-filosofico-politice așa cum au fost ele gândite, imaginate, meditate sau argumentate de Tertulian și Origen, Aureliu Augustin, Gioacchino da Fiore, Francisc din Assisi, Bonaventura, Toma d'Aquino, Duns Scot și William Occam, Meister Eckhart. Un regal de idei și sentimente, de argumente și bazaconii, de dogme și de erezii! Tot acest vârtej medieval are ca ax central puterea.

În finalul analizei se constată că ipoteza s-a confirmat, că da, puterea absolută a lui Dumnezeu, sub autoritatea căreia s-a adăpostit tot timpul puterea politică, a fost folosită de aceasta din urmă pentru țeserea și legiferarea unei imunități pe care nimeni să nu o poată contesta.

Privită din această perspectivă inedită, istoria occidentală începe să-și reveleze nuanțe necunoscute. Explozia

creștinismului pe coastele Oceanului Atlantic a produs un efect interesant: nașterea comunelor și, odată cu acestea, sau poate că premergător lor, a spiritului comunitar. Nu mai departe de spațiul francez, găsim orașe nordice pline de personalitate economică, militară, religioasă, artistică și... financiară: Le Mans, Cambrai, Noyon, Laon, Sens, Amiens, Soissons, Reims, Beauvais. Acestea s-au proclamat comune libere, refuzând să plătească impozit și refuzând să se supună autorității episcopale. Încântat de spiritul auroral și sălbatic al Franței de atunci, Élie Faure reconfigurează importanța istorică a comunelor din perspectiva relației dintre religie și politică: *Împotriva spiritului creștin așa cum îl concep Conciliile, al căror principiu fundamental constă în supunere, spiritul Franței, care, prin Renaștere și Enciclopedie, avea să se îndrepte către Revoluție, se afirma acum pentruz prima oară, dovedind o tinerețe și o forță pe care nu le va mai avea niciodată. Timp de două sute de ani înflorește, datorită lui, în orașele din Île-de-France, din Picardia, din Champagne, o civilizația stufoasă, cu aparențe confuze, dar cu un ritm interior puternic, care a constrâns feudalitatea să se refugieze la țară, unde, două sau trei secole mai târziu, va provoca Jacqueria, și să se năpus-tească, sub pretext că extermină erezia, asupra cetăților meridionale, zdrobind cultura și libertatea spirituală ce începuse să se dezvolte aici. A fost cumplitul preț plătit pentru libertatea Nordului. Focarele de energie erau încă prea dispersate pe pământul nostru, antagonismul prea adânc între provincii, pentru ca spiritul popular să se poată simți solidar pretutindeni și să răstoarne, printr-un efort coordonat, puterile politice de care avea încă nevoie pentru a fi apărat împotriva dușmanului din afară¹. Mai mult decât atât, Faure vede o legătură inedită între frământarea politico-religioasă a comunelor franceze și*

1 Élie Faure, *Isoria artei. Arta medievală*, trad. de Irina Mavrodin, Editura Meridiane, București, 1988, p. 149-150.

arta medievală, demonstrând că *acolo unde se naște marea Comună, apare și marea catedrală, cu atât mai uriașă și mai îndrăzneată cu cât Comuna este mai bine înarmată și mai bine întemeiată, cu cât spiritul Comunei este mai viu*².

Cu alte cuvinte, starea de spirit și întregul profil atitudinal-comportamental al apuseanului medieval ar putea avea ca simbol catedrala, sinteză a libertății și freneziei comunitare, pe de o parte, și a măreției estetice a creștinismului politic, pe de altă parte.

Și în sud, în Italia, politicul s-a insinuat în republică tot sub pavăza creștinismului. Replica sa, în plan arhitectural, a fost palatul municipal. Confruntarea dintre catedrală și palat, dintre spiritul comunitar și factorul politic, s-a desfășurat cel mai adesea violent, politicul confiscând catedrala și folosind creștinismul când ca pe un instrument de luptă, când ca pe unul de seducție. Comunele și republicile, la rândul lor, conservându-și simțurile păgâne, nu au dispărut cu totul niciodată. Politicul a sedus Biserica, iar Biserica i-a oferit politicului legitimitate și imunitate în relația cu comuna. Acest mariaj bizar a fost incomodat uneori de călugări evlavioși și onești, dar s-a găsit soluția asimilării lor. În cele din urmă modernitatea le-a declanșat divorțul, iar republica, cu farmecul ei păgân irezistibil, și-a subordonat integral instituțiile politice.

Lucrarea Gabrielei Șiclovan nu descrie aventura post-medievală a gândirii și politicii creștine, dar ne lasă să întrevvedem dificultatea supraviețuirii lor în alte structuri intelectuale și economice.

Ana-Irina IORGA

Iași, septembrie 2013

2 Ibidem, p. 151.

- I. 2. *O, deșertăciune a deșertăciunilor! Totul este deșertăciune.*
- I. 3. *Ce folos are omul din toată truda pe care și-o dă supt soare?*
- I. 9. *Ce a fost va mai fi și ce s-a făcut se va mai face.*
- II. 11. *Cuvintele înțelepților sunt ca niște bolduri și, strânse la un loc, sunt ca niște cuie bătute, date de un singur stăpân.*

Ecleziastul

Introducere

În zorii Evului Mediu, când barbaria și civilizația se contopeau într-un ocean tulburător care avea să scoată la iveală o nouă lume, un autor creștin, aproape uitat acum, a depășit prejudecata respectului paralizant față de autoritate¹, observând că filosofia antică, în multe privințe admirabilă, a comis o eroare fundamentală. Voindu-se SOPHIA, înțelepciune, ea a fost mai curând căutare, *un drum către*; căutând FIINȚA, a aflat doar chipuri ale ei, și asta deoarece, spune Lactanțiu, *Necunoașterea filosofilor vine în general din necunoașterea lui Dumnezeu*¹. Înțelepciunea trebuia să fie puterea ideală a cunoașterii desăvârșite și a trăirii ireproșabile, o existență întru divinitate, în perfectă armonie cu Unul.

Lactanțiu (cca 260 - cca 325) pare a fi fost primul gânditor care a încercat o reflecție asupra creștinismului din punct de vedere filosofic¹. El considera religia o *formidabilă putere de lumină, iubire și curățenie, care transformă omul și lumea până la desăvârșire*². Această putere se află în contopi-

1 Pr. Ioan Coman, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, Editura Casa Școalelor, București, 1949, p. 120

2 Ibidem, p. 129.

Lactanțiu

rea perfectă a înțelepciunii cu adorarea, cu trăirea divinității.

Sfârșitul Antichității nu era, cum prea des s-a insinuat mai târziu, amurgul filosofiei, și cu atât mai puțin sclavia gândirii sub imperiul dogmei, ci dimpotrivă, credem noi, șansa spiritului de a păși în spațiul adevărului, întrezărind chipul înțelepciunii.

Gândirea Evului Mediu creștin ne apare acum drept o experiență inedită, binecuvântată, pe care modernitatea nu are dreptul să o uite, și aceasta

nu doar din pietate sau din dorința de a găsi câteva piese din jocul memoriei, ori din biblioteca imaginară a spiritului enciclopedic. Gândirea medievală se regăsește, de fapt, în structura profundă a spiritualității moderne. Lucrând conștiincios și fără idei preconcepute, renunțând la „idolii” veacului nostru, vom afla, sau poate mai curând vom simți, că nu trăim într-un timp eretic, că istoria curge în lumină, cu lumina divină din noi.

Cuvintele esențiale s-au spus și se vor mai spune, iar ele zidesc de-a pururi. Memoria omenirii nu poate fi separată de faptele sale. Gânditorii pe care i-am avut în vedere s-au implicat discret în existența socială, optând de obicei pentru trăirea contemplativă. Și totuși, tocmai în tomurile lor ni s-a părut că putem afla autentică înțelegere a zbaterii lumii, a ordinii ei, a raționalității și libertății, a moralei și a mântuirii ca scop suprem. Dincolo de demersul lor didactic, marile minți ale creștinismului medieval, căutând înțelesuri, au aflat trăiri și, înălțându-se spiritual până la sfințenie, au viețuit-o plennar, într-o divinitate.

Am încercat să surprindem înțelegerea pe care au avut-o asupra mersului istoriei, a guvernării societății, asupra destinului omenirii și a rostului pe care Dumnezeu i l-a dat. Reflecții de acest fel definesc o autentică gândire politică^{III}, superioară modelelor utopice cu care Antichitatea și Renașterea se mândresc. Religia creștină a conferit acestei gândiri sensul mai complex al unei experiențe totale asupra Ființei, făcând din ea o autentică filosofie^{IV}. Gândirea medievală este prin excelență teologică, fără a sacrifica filosofia în folosul dogmei. Dimpotrivă, urmărind acordul rațiunii cu trăirea religioasă în Biserica, unic corp cristic, ea se apropie de desăvârșire.

Purcedem, așadar, la un demers de învățacel, spre propria lămurire, pentru ca, mai apoi, ca dascăl, să încercăm a împărtăși cu alții ceea ce am aflat, luând drept călăuză umilința și cuminenția spiritului.

Cunoașterea este bună. Astfel, maestrul ne învață că atunci când cunoști creaturile așa cum sunt în ele însele, aceasta e cunoaștere de amurg, în care creația e percepută prin idei clare și distincte; când însă creaturile sunt cunoscute în Dumnezeu, aceasta e cunoaștere de dimineață, în care toate creaturile sunt percepute fără distincții, toate ideile fiind respinse, toate asemănările contopite în acea unică idee care e Dumnezeu însuși.

Profetul Ezra scriind,
miniatură pe pergament, 500 x 340
mm, *Codex Amiatinus*, Firenze,
Biblioteca Laurenziana, cod. Amiat.
1, f. Vr, 700 ca.

Meister ECKHART

Politică și Religie

Titlul pe care L. Lièvre l-a ales pentru studiul său de filosofie politică^V, referitor la epoca modernă, ne-a sugerat faptul că un asemenea raport este mereu actual. Considerând, odată cu autorul, că a gândi în termeni dihotomici înseamnă a genera cu bună știință noi crize conceptuale, observăm în plus că mentalul colectiv este excesiv preocupat de a alege între religii, variante religioase și secte. De asemeni, considerăm utilă o analiză sumară a raporturilor derivate, prin care întâlnirea între politică și religie se materializează în lume și în istoria ei:

- a. putere – credință
- b. conștiință politică – sentiment religios – conștiință religioasă
- c. pasiune politică – pasiune religioasă
- d. scop (ideal) politic – scop (ideal) religios
- e. moralitate politică – moralitate religioasă
- f. model politic – model religios

Fiecare dintre aceste aspecte merită, credem noi, o atenție aparte, deoarece poate înclina balanța subtilă a mentalului colectiv, provocând efecte nebănuite în planul comportamentului social^{VI}. Pe de altă parte, reflecția pe marginea acestor raporturi schițează conturul filosofiei politice în legătură cu filosofia religiei sau chiar în sfera acesteia^{VII}.

Înainte de a purcede la acest demers, se cuvine a stabili o convenție teoretică privind utilizarea termenilor. Prin *politic*, de exemplu, vom înțelege spațiul existențial în care sistemul relațional al comunității tinde să se organizeze și să funcțione-

ze, conform unei raționalități intrinseci, către un scop dezirabil. Este aceasta o accepțiune operațională menită a eluda orice delimitare artificială între **lume**, ca spațiu politic, și **existență**, ca spațiu al desăvârșirii, obiect al filosofiei religiei. Convenim, deci, să considerăm politica mai mult decât un domeniu al praxisului, limitat de timpul istoric, ca și cum s-ar situa în afara Planului Divin, ignorându-l. Vom admite, așadar, că ea este o fațetă aparte a existenței în care spațiul de joc al comunității și regulile sale reflectă Voința și Puterea în act.

Omul nu e niciodată singur, pentru că viața sa se petrece din, în și într-o divinitate. El este responsabil și orientat spre ceilalți în virtutea unei justificări religioase. Astfel, omul este politic întrucât este religios, și doar printr-o dramatică eroare s-a putut considera politic negând condiția sa religioasă. Vom încerca, de aceea, să considerăm pasiunea, puterea, libertatea, normalitatea, moralitatea în acest context, nădăjduind că astfel politicul, îndelung și pe nedrept hulit, ar putea să-și afle o cale de reabilitare, renunțând la diletantism și rea-credință și acceptând ca subiect omul complet, adică omul religios^{VIII}.

Revenim la raporturile mai sus anunțate, considerând că ele vor permite o mai bună aproximare în aprecierea condiției existențiale a omului, în timp și dincolo de el.

a. *Puterea politică* este în afara raportului ei cu eternitatea, o convenție care tinde să ignore orice răspundere, transformându-se aberant într-o periculoasă halucinație. În afara credinței, sentimentul puterii este o iluzie periculoasă, dăunătoare și eretică, substituindu-se, mai mult sau mai puțin conștient, modelului divin. Puterea terestră, în orice fel ar urmări binele colectiv, se cuvine a fi considerată o putere prin mandat: prin mandat divin sau, cel puțin, în virtutea libertăților de a alege, prin convenție între oameni. Ereditară sau electivă, individuală sau colectivă, orice putere terestră este temporală, deci convențională și relativă. Tensiunile iscate